

UDK: 911.372.31

Zulxumor TOJIYEVA,

O'zbekiston Milliy universiteti professori, g.f.d

E-mail: z_tadjieva@mail.ru,

Kamola OMANOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti stajyor-o'qituvchisi

Nizomiddin JALOLIDDINOV,

O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

Alfraganus universiteti katta o'qituvchisi, PhD M.Sabirova taqrizi asosida

JIZZAX VILOYATI AHOLISI MEXANIK HARAKATINING HUDUDIIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududlarning aholi soni dinamikasi, aholisining yosh-jins tarkibi, aholi bandligiga bevosita ta'sir etuvchi aholining migratsiya jarayonlari Jizzax viloyati misolida yoritib berilgan. Bunda asosiy e'tibor viloyat aholisi migratsiyasining hududiy xususiyatlari va demografik jihatlariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: aholi migratsiyasi, migratsiya saldosi, qishloq aholisi, tuman aholisi, iqtisodiy, demografik, ko'chib kelganlar, ko'chib ketganlar.

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В данной статье освещена динамика численности населения территории, половозрастной состав населения, непосредственно влияющие на занятость населения миграционные процессы на примере Джизакской области. При этом основное внимание уделено на региональные особенности и на демографические аспекты миграции населения региона.

Ключевые слова: миграция населения, миграционное сальдо, сельское население, население района, экономическое, демографическое, прибывшие, выбывшие.

TERRITORIAL FEATURES OF THE MECHANICAL MOVEMENT OF THE POPULATION OF THE JIZZAKH REGION

Annotation

This article highlights the dynamics of the population of the territories, the gender and age composition of the population, migration processes directly affecting the employment of the population on the example of the Jizzakh region. At the same time, the main attention is paid to regional peculiarities and demographic aspects of migration of the region's population.

Key words: population migration, migration balance, rural population, district population, economic, demographic, arrivals, departures.

Kirish. Jahonda va uning alohida hududlarida aholi soni yildan-yilga ko'payib bormoqda. Bunga bir tomondan, aholining tabiiy harakati sabab bo'layotgan bo'lsa, boshqa tomondan aholining mexanik harakati ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda aholi sonining tabiiy tug'ilish hisobiga emas, balki immigrantlar (ko'chib kelganlar) tufayli ko'payishi yaqqol misoldir. Bu esa nafaqat, hududning iqtisodiy, shu bilan birga ijtimoiy-demografik holatining o'zgarishiga ham sabab bo'ladi. Bulardan farqli ravishda, O'zbekiston Respublikasi aholisi soni asosan tabiiy ko'payish, xususan, tug'ilish evaziga ortib boryapti. Natijada, respublika demografik jarayonlari alohida hududlar doirasida tadqiq etish vazifasini belgilamoqda. Ayniqsa, geografik joylashuviga ko'ra ajralib turadigan viloyatlarda demografik rivojlanishda o'ziga xos o'zgarishlar ya'ni, aholining ko'payishi, aholi soni dinamikasi, migratsiya jarayonlarini to'g'risida ma'lumot to'plash, ularni chuqur ilmiy tadqiq qilish hamda kelgusi istiqbollarini belgilash muhim masalalardan biridir. Ana shulardan kelib chiqib, mamlakat markaziy hududlaridan biri bo'lgan Jizzax viloyati aholisini mexanik harakatining geografik jihatlarini, davriy o'zgarishini baholash, uning demografik vaziyatga ta'sirini tadqiq qilish mazkur tadqiqotning vazifasi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Migratsiya" tushunchasi XIX-asr oxirida paydo bo'lgan bo'lib, ingliz geografi E.Rovenshteyn tomondan ilmiy ta'rif berilgan. Keyinchalik "aholi migratsiyasi" tushunchasini talqin qilishda turli xil yondashuvlar ham paydo bo'ldi. Bugungi kunda jahon va uning alohida qismlari, mamlakatlarda migratsiya jarayonlarini tadqiq etish, aholi geografiyasi, iqtisodiyot, demografiya, sotsiologiya, huquq kabi fan tarmoqlarining muhim vazifasi sanaladi. Aholi migratsiyasini tadqiq etgan va uni o'z tadqiqotidan kelib chiqib keyinchalik J.Shchepanskiy, M.V.Kurman, V.I.Perevedensev, L.L.Rybakovskiy, J.H.Jonson, J.Salt kabi tadqiqotchilar o'z ilmiy ta'riflarini taqdim etgan [3].

Mamlakatimizda migratsiyaning tadqiq etgan, uning geografiyasini, ko'lamini, muammolarini va iqtisodiyotga ta'sirini o'rgangan olimlardan Q.X.Abduraxmonov, R.A.Ubaydullayeva, O.B.Ata-Mirzayev, N.O.Umarova, L.P.Maksakova, B.X.Umurzakov, Z.N.Tojiyeva, Sh.R.Xolmo'minov, D.Raximova kabi tadqiqotchilarni alohida keltirib o'tish o'rinli. Binobarin, Z.Tojiyeva va V.Federkning "O'zbekiston aholisining tashqi migratsiya dinamikasi va geografiyasi" mavzusidagi ishida Respublika aholisining nafaqat tashqi, balki ichki migratsiyadagi faol ishtiroki, unga ta'sir qiluvchi omillar batafsil yoritib berilgan [2]. Shunday bo'lsada, aholi migratsiyasining geografik jihatlarini o'zida aks etgan ilmiy tadqiqotlar barmoq bilan sanarli.

Tadqiqot metodologiyasi. Jizzax viloyatining aholi migratsiyasi jarayoni, uning ichki hududlaridagi yuz berayotgan aholining mexanik harakatining o'ziga xosligi, shuningdek, Respublikaning boshqa hududlari bilan Jizzax viloyati aholi migratsiyasi o'rtasidagi tafovut va o'xshashliklarni ochib berishda adabiyotlar sharhi, geografik taqqoslash, statistik ma'lumotlar tahlili, matematik hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatda so'nggi yillarda ro'y bergan islohotlar, iqtisodiy-ijtimoiy, hamda demografik jarayonlar singari aholi migratsiyasida ham o'z aksini topdi. Mamlakat hududlaridagi aholining mexanik harakatida boshqa o'tish iqtisodiyotiga o'tgan Sobiq Ittifoq mamlakatlari (Rossiya Federatsiyasidan tashqari) singari salbiy holat kuzatildi ya'ni aholisining migratsiyasi minus saldoni tashkil etdi. Ayniqsa, chekka hududlardan markaz shaharlarga aholining ko'chishi tobora oshib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi aholisining mexanik harakati 2010-2023-yillar mobaynida mamlakat hududlari orasida ijobiy ko'rsatkichlarni ya'ni ko'chib keluvchi va ko'chib ketuvchilarga nisbatan ustunlikka ega bo'lgan hududlar 2015-yilda faqat Qashqadaryo viloyati (109 kishi) hisoblansa, 2023-yilda Toshkent viloyati (674 kishi) va Toshkent shahri (25001 kishi) ijobiy saldoga egaligi kuzatildi. Biroq, aholi migratsiyasi musbat saldoni tashkil etsada, o'rganilgan davrlardagi ko'chib ketuvchi aholi bilan taqqoslaganda juda ham ozchilikni tashkil etadi (1-jadval).

Viloyatlardan poytaxtga tomon turli maqsadlarda aholining mexanik harakati yuqori ekanligi aholi migratsiyasi ulushida ham ko'zga yaqqol tashlanadi. Mamlakat aholisining ichki migratsiyasida Toshkent shahri va Toshkent viloyati keyingi yillarda ancha faol. Agar 2010-yilda poytaxt Toshkent shahriga ko'chib keluvchilar ulushi 11,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda 43,2 foizga yetdi. Bundan xulosa qilish mumkinki, 2023-yil Toshkent shahriga aholining harakatlanligi 2010-yilga nisbatan deyarli 4 barabarga o'sgan (1-rasm). Tadqiq etilayotgan Jizzax viloyati aholisining migratsiyasi 2010-yilda birmuncha yuqori bo'lib, aholi migratsiyasi bo'yicha 8-o'rinda, 2023-yilda 12-o'rinni egallagan hamda Sirdaryo va Namangan viloyatlaridan oldinda xolos (1-jadval).

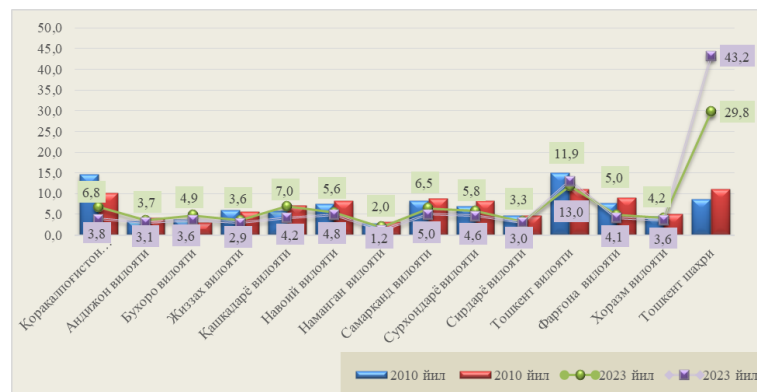
1-jadval

O'zbekiston Respublikasi aholisining mexanik harakati ko'rsatkichlari, kishi.

Hududlar	2010-yil			2015-yil			2023-yil		
	Ko'chib ketganlar	Ko'chib kelganlar	Migratsiya saldosi	Ko'chib ketganlar	Ko'chib kelganlar	Migratsiya saldosi	Ko'chib ketganlar	Ko'chib kelganlar	Migratsiya saldosi
Qoraqalpog'iston Respublikasi	26971	14275	-12696	16181	10850	-5331	15875	8399	-7476
Andijon viloyati	6296	5737	-559	7947	6452	-1495	8540	6674	-1866
Buxoro viloyati	6929	4244	-2685	8069	6497	-1572	11316	7797	-3519
Jizzax viloyati	11174	7950	-3224	8912	8323	-589	8427	6307	-2120
Qashqadaryo viloyati	10894	10077	-817	11489	11598	109	16263	9150	-7113
Navoiy viloyati	13719	11442	-2277	13235	11752	-1483	12945	10539	-2406
Namangan viloyati	5099	4393	-706	5192	4628	-564	4741	2631	-2110
Samarqand viloyati	15371	12332	-3039	14266	10709	-3557	15198	10880	-4318
Surxondaryo viloyati	12742	11600	-1142	13027	11748	-1279	13556	9997	-3559
Sirdaryo viloyati	8758	6708	-2050	7314	6804	-510	7739	6589	-1150
Toshkent viloyati	27547	15467	-12080	25189	18575	-6614	27800	28474	674
Farg'ona viloyati	14052	12747	-1305	13673	12241	-1432	11555	8944	-2611
Xorazm viloyati	8315	7239	-1076	6975	6542	-433	9679	7871	-1808
Toshkent shahri	15991	15564	-427	17110	12561	-4549	69541	94542	25001

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida mualliflar tomonidan tayyorlandi

Mamlakatning boshqa hududlari singari Jizzax viloyati aholisi migratsiyasining hududiy xususiyati ham murakkabligini ko'rish mumkin. Sababi, aholining hududlar bo'yab notekis taqsimlanganligi, joylarda iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish bir xil emasligi, aholining yosh-jins tarkibi, tug'ilish darajasining turlicha ekanligi migratsiya jarayonlarida yuz berayotgan o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Bu holatni viloyat aholisining ikki yo'nalish bo'yicha mexanik harakatidagi o'zgarishlar orqali ko'rish mumkin. Birinchidan, mamlakatimizning barcha hududlarida bo'lgani kabi, Jizzax viloyatida ham rusiyzabon xalqlarning chet mamlakatlarga ommaviy ko'chib ketishi bilan birga, ikkinchi tomondan iqtisodiy o'zgarishlar natijasida, fuqarolarimizning ham chet mamlakatlarga ishchi kuchi sifatida ketganligini bilan ifodalanadi.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasi hududlarining mexanik harakati, 2010-2023-y.y., foizda.

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida mualliflar tomonidan tayyorlandi.

Ikkinchidan, qishloq joylarida ish o'rinlarining yetarli emasligi, ishchi kuchining bahosining arzonligi, yuqori ish haqili doimiy ishning yo'qligi [4], hududlardagi ichki migratsiyaning nomutanosib shakllanishiga olib keldi. Hozirgi kunda, viloyat qishloq aholisining asosiy qismi ish va o'qish maqsadida turli viloyatlar markazlari (Jizzax, Samarqand, Guliston) va poytaxt shahar Toshkentga intilmoqda. Ayniqsa, mamlakatimizda Oliy ta'lim muassasalari sonining oshishi, jumladan, xususiy oliy ta'lim muassasalarining ochilishi hisobiga yoshlarning ta'lim bilan bog'liq mexanik harakati tobora o'sib borishiga sabab bo'lmoqda. Doimiy yashash maqsadida esa, aholi asosan viloyatning ichki hududlari hamda qo'shni viloyatlariga migratsiyani amalga oshirishmoqda.

2-jadval

Jizzax viloyati aholisining mexanik harakati ko'rsatkichlari, ming kishi hisobida

Hududlar	Ko'chib kelganlar	Ko'chib ketganlar	Migratsiya saldosi
Jizzax viloyati	7950	11174	-3224
Jizzax shahri	6631	8498	-1867
Arnasoy	1176	1639	-463
Sharof Rashidov	1442	1898	-456
Do'stlik	662	824	-162
Zarbdor	171	380	-209
Mirzacho'l	1216	1030	186
	1453	1023	430
	603	883	-280
	271	540	-269
	235	408	-173
	435	464	-29
	854	1439	-585
	464	477	-13

Zafarobod	454	634	-180
	288	331	-43
Paxtakor	408	747	-339
	532	592	-60
Tog'li tumanlar			
Baxmal	819	831	-12
	302	907	-605
G'allaorol	578	911	-333
	408	820	-412
Zomin	283	529	-246
	501	662	-161
Forish	540	1100	-560
	219	608	-389
Yangiobod	122	199	-77
	145	226	-81

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida mualliflar tomonidan tayyorlandi.

Izoh: Sur'atida 2010-yil, mahrajida 2022-yil ma'lumotlari aks etgan.

Viloyat hududlarida ko'chib kelganlar, ko'chib ketganlar va migratsiya saldosining 2010 va 2020-yillardagi o'zgarishiga ko'ra, migratsiya saldosini salbiy ko'rsatkichga ega, ya'ni, ko'chib keluvchilar – ko'chib ketuvchi aholiga nisbatan kam ekanligi aniqlandi. Tadqiq etilgan davrlarda birgina Sharof Rashidov tumanida aholi migratsiyasi saldosini ijobiy holatda bo'lib, ko'chib kelganlar – ko'chib ketgan aholiga nisbatan baland. Hududlar orasida migratsiya saldosini minus, lekin (-100 tadan kam) ozchilikni tashkil qilgan tumanlar 2010-yilda Baxmal va Yangiobod kabi tog'li tumanlar hisoblangan, 2022-yilda, aksincha, Zarbdor, Mirzacho'l, Zafarobod, Paxtakor singari tekislikda joylashgan tumanlarda migratsiya saldosini (-100 tadan) past bo'ldi.

Ko'chib kelganlar. Aholining viloyat ichki hududlariga migratsion harakati 2022-yilga nisbatan, 2010-yilda biroz faollashdi. Hattoki aholi soni kam bo'lgan Armasoy, Do'stlik va Mirzacho'l tumanlarida bu davrda 600 mingdan 854 mingga aholi ko'chib kelgan. Aholi soni bo'yicha viloyatda 3-4 o'rinlarda turuvchi G'allaorol (578 nafar) va Zomin (283 nafar) tumanlariga ko'chib keluvchilar miqdori yuqoridagi tumanlarga nisbatan kam. Ayniqsa, Zomin tumaniga ko'chib keluvchilar 2010-yilda ulamikidan 3 barobar kam bo'lganligi bilan ajralib turadi. Vaholanki, G'allaorol va Zomin tumanining aholisi soni mazkur kichik tumanlar aholisi soniga nisbatan o'rtacha hisobda 3-4 barobar bisyor. Hududlar orasida 2010-yilda Jizzax shahri (1176 nafar), Sharof Rashidov (1216 nafar), Baxmal (819 nafar) tumanlariga aholi ko'chib kelgan bo'lsa, shu davrda Zarbdor (235 nafar) va Yangiobod (122 nafar) tumanlariga ko'chib keluvchi aholi soni juda ham ozdir (2-jadval).

Ko'chib kelgan aholi 2022-yilda hududlar bo'yicha keskin tafovutga ega. Masalan, Jizzax shahri, Sharof Rashidov, Zarbdor, Paxtakor, Zomin va Yangiobod tumanlarida oshganligi bilan ajralib turadi. Qolgan barcha hududlar, jumladan viloyatning o'zida ham ko'chib kelganlar soni oldingi davrlarga nisbatan kamaygan.

Ko'chib ketganlar. Viloyatda 2010-yilda ko'chib ketgan aholi 2022-yilga ko'rsatkichlarga nisbatan yuqori bo'lgan. Bu ko'rsatkich pasayishi 2010-2022-yillar mobaynida:

- viloyatning o'zida;
- maydoni kichik va aholisi kam tumanlar: Armasoy, Do'stlik, Mirzacho'l, Zafarobod, Paxtakor;
- maydoni katta va aholisi ko'p tumanlar: Sharof Rashidov, G'allaorol, Forish tumanlaridir.
- O'rganilgan 2022-yil ko'chib ketuvchilar soni 2010-yilda ko'chib ketganlarga nisbatan yuqori bo'lgan hududlarga esa:
- viloyat markazi – Jizzax shahri;
- maydoni kichik va aholisi kam tumanlar: Zarbdor, Yangiobod;
- maydoni katta va aholisi kam: Baxmal va Zomin tumanlari kiradi.

Shunga qaramay viloyatning barcha hududida ko'chib ketuvchilar soni 2020-2021-yillarda pandemiya sharoitida juda yuqori bo'lgan, 2022-yilda esa bu ko'rsatkich keskin kamayganligi bilan ahamiyatlidir.

Xulosa va takliflar. O'rganishlar natijasidan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Mamlakatning qishloq joylarida aholi sonining yuqori tabiiy o'sishi saqlanib qolgan. Bu esa mehnat resurslarining bandligini ta'minlashni shuningdek, qishloq xo'jaligiga taaluqli bo'lmagan hududlarda ish o'rinlarini ko'paytirishni toqazo etadi;
- Jizzax viloyati aholisining migratsiyasi asosan ichki migratsiya bilan bog'liq. Bular katta ahamiyatga ega bo'lgan shahar va qishloq o'rtasidagi migratsiya hisoblanadi. Migratsiya jarayonlarining hududlardagi tafovutlari katta ekanligi, viloyat ichki migratsiyasida ayniqsa, aholisi kam, maydoni ham kichkina bo'lgan Mirzacho'l, Paxtakor va Zarbdor tumanlarida aholi ko'chib kelishi boshqa tumanlarga nisbatan yuqori ekanligi, uy-joy va ish o'rni bo'lgan extiyojni oshiradi. Bu hududlar asosan, paxta yetishtirishga ixtisoslashganligini hisobga olsak, yengil sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlari bilan bog'liq tadbirkorlik subyektlariga imtiyozlarni ko'paytirish lozim;
- Viloyatning aholi soni ko'p bo'lgan hududlarida aholi sig'imining ortib ketishini oldini olish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, viloyatning migratsiya jarayonlariga ta'sir etuvchi omillardan, bugungi kunda aholi orasida mehnatga layoqatli aholi soni baland bo'lgan hududiy birliklarni aniqlash va aholi bandligini ta'minlash, migratsiyaning ijobiy ko'rsatkichlariga ega bo'lish uchun yechimlar ishlab chiqish lozim. Ayniqsa, Sharof Rashidov, Baxmal, Zomin va Jizzax shahrida aholi sonining kun sayin ortib borayotganligi, yuqorida keltirib o'tilgan muammolarning yuzaga kelishiga sababchi bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Omanova K. Berdialiyeva V. The role of migration in the geodemographic development of Jizzakh region. Научные исследования и общественные проблемы. Vol. 1 No. 2 (2023).
2. Тожиева З., Федорко В. Динамика и география внешних миграций населения Узбекистана. Современные миграционные процессы: состояние и основные формы. Материалы международной научной конференции, Тирасполь, 17 декабря 2015 года. – Кишинев, Международная Организация по Миграции, Миссия в Республике Молдова, 2016, 306 с.
3. Троянская М.А. Миграция населения: понятие, виды и значение для территорий. Azimuth of Scientific Research: Economics and Administration. 2021. T.10. № 2(35). DOI:10.26140/anie-2021-1002-0077
4. Холмұминов, Ш., & Абдураманов, X. X. (2020). Қишлоқ аҳолисининг ташқи ва ички меҳнат миграцияларини самарали ташкил этиш. *Архив научных исследований*, 1(29). извлечено от <https://ejournal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/3022>
5. www.stat.uz- O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi.